

Legfőbb tanú a nyelv

Évek óta érkeznek szerkesztőségünkbe írók, történészek, néprajzosok, nyelvtudósok, művészek, pedagógusok írásai, amelyek sajátos módon közelítik meg egyes szavak, szócsoportok, nyelvtani törvények, jelenségek vitás kérdéseit. Ugy véljük, hogy bizonyos tanulmányokat, vitacikkeket közzé kell tennünk; a szólásszabadság, a termékeny eszmecsere jegyében. Amikor ezt tesszük, hangsúlyozzuk: az írások közlése nem jelenti azt, hogy a *Korunk* elkötelezte volna magát egyik vagy másik főfogás, álláspont, áramlat mellett; csupán azt fejezik ki, hogy — tág karolásban, a tévedés kockázatával is — helyet biztosítunk egészen ellentétes nézetek kifejtésének, a kérdések tisztázása érdekében. És ebben a szellemben szívesen közlünk az alábbi tanulmánnyal ellenkező véleményt valló írást is.

KORUNK

Érdekes, elgondolkasztó és további töprengésekre serkentő könyv jelent meg a múlt év folyamán a Kriterion kiadásában. Szócs István *Selyemsárhajó* című kötetéről van szó, amely a szerző meghatározása szerint: művelődéstörténeti tanulmányvázlat. A furcsa cím azonnal felkelti a kíváncsiságot, mert egyik ismert szavunkkal sem azonosítható, noha összetevői közismert, mindennapi kifejezések. Már mindjárt a könyv elején megtudjuk, hogy ez tulajdonképpen egy „félrehallott”, félreértelmezett szó, eredeti jelentése „selyem sály (vagy sár) hajú”, vagyis selymes sárga hajú, amely az átvevő ajkán eltorzult, s ilyen értelmezett formájában került tovább. Vajon a kíváncsiság felkeltésén kívül valamilyen más szándék is vezette a szerzőt, amikor ezt a kiforgatott jelentésű kifejezést állította címül a könyve élére? Nagyon is tudatosan járt el e tekintetben Szócs István, nagyon is találó a cím, hiszen *Júlia szép leány* című népballadánkat — amelynek elemzése és megvilágítása a könyv célja — a szerző legjobb meggyőződése szerint éppen így félrehallották, félreértelmezték a szaktudósok, éppígy kiforgatták eredeti mivoltából. Megszüntetni a címben érzékeltetett képtelenségeket, visszaállítani a szavak és jelenségek eredeti értelmét, helyesíteni a rosszul halló fülek tévedéseit: ez a törekvés vezet mindvégig Szócs István tollát, ennek érdekében vonatlatja fel a szaktudományok nyújtotta ismeretanyagot éppígy, mint saját, intuitív meglátásait, összefüggést teremtő észleleteit.

Szócs István nem ebben a könyvében foglalkozik először ezzel a kérdéssel. Mint ő maga mondja, már 1968-ban papírra vetette e tárgyra vonatkozó gondolatait, előbb egy kis hírlapi cikkben, majd utána egy egész cikksorozatban. A felfedezés örömeivel (s nyilván büszkeségével) mutatta ki, hogy a szakirodalomban *A mennybevit lány* típusába sorolt *Júlia szép leány* kezdetű balladánk nem középkori eredetű, és egyáltalán nem is keresztény fogantatású, mint ahogy azt több komoly tudós eddig állította, hanem a pogány ókori misztériumjátékokkal tart rokonságot (eleuszi misztériumok), de azokon is túlmutatva az ősi Egyiptom hitvilágában és művészetében gyökerezik. Izgatottan várta, mit szól majd hozzá a közvélemény, hogyan viszonyulnak hozzá a szaktudósok. De cikksorozata teljesen visszhangtalan maradt. Sem elismerés, sem cáfolat. A népköltészet, a művelődéstörténet, a nyelvészet szakértői nem érdemesítették egyetlen szóra sem. Az ösztönzést ahhoz, hogy akkori kéziratát a „láda mélyéről” újra elővegye, hogy az anyagot néhány más, de tárgyánál fogva ide illő cikkével együtt könyvbe rendezve ismét közrebocsássa, két azóta megjelent szakmunka adta: Dömötör Tekla néprajztudós könyve, *A népszokások költészete* és Erdélyi Zsuzsanna *Hegyet hágék, lőtőt lépék* című, archaikus népi imádságokat tartalmazó, nagy jelentőségű gyűjteménye. Mindkettőben olyan dolgok hangzanak el, amelyek fordulópontot jelenthetnek művelődési múltunk megítélésében, egy új, ismeretlen szellemi világról vonják félre a fátylat, észleleteikben megerősítik Szócs István korábbi állításait-

feltételezéseit. Dömötör Tekla már felismeri: a *Júlia szép leány* alapszituációja azonos egy másik — mitológiai — szituációval: az anyjától elszakított fiatal lány helyzetével, „mely a görög mitológiában legtisztábban a Koré elrablásáról, s anyjával, Demétérrel való újraegyesítéséről szóló történetben jut kifejezésre”. Erdélyi Zsuzsanna archaikus népi imádságokat tartalmazó hatalmas gyűjteménye pedig még tovább megy: az imádságokat kísérő jegyzeteiben a tudós kutató a népi tudat olyan mélységeibe és távlataiba világít be, amelyek éppenséggel meghökkenőek, hisz időben egészen a matriarchátusig nyúlnak vissza. „E kiváló gyűjteményt megbecsülendő, tartom fontosnak a magam szerény kis hozzászólását — és nem annyira tudományos, mint újságírói módon megírt hozzászólását — közzétenni” — mondja Szócs István könyve bevezetőjében, arra számítva, hogy a korábbi szemléleti merevségek fellazulása folytán mondandója nagyobb figyelemre, több megértésre talál majd mind a szaksajtó, mind az olvasók részéről.

Az olvasókban nem csalatkozott: könyve nagyon rövid idő alatt az utolsó példányig elkelt. De a szaksajtó, de a kutatók, a szakemberek? Egy év telt el a kötet megjelenése óta, és cikket róla csak egyetlenegy olvastam, az *Utunkban*, szokásos terjedelmű recenziót, mely éppen jellegénél fogva lényegi kérdésekhez nem szólhatott hozzá. Hogy távolibb körökben milyen visszhangja volt, azt objektív okokból nem kísérhettem figyelemmel. Valószínűnek tartom, a visszhang nem volt nagy. Ha volt egyáltalán. „Mert — ezt maga Szócs írja — ha egy laikus meg látásai eljutnak is valahova, azoknak éppen a szakember előtt — láthatatlanokká, súlytalanokká kell lenniök. [...] Gondolataim ugyanis nem a *dolgoz természetes fekvésének* irányában jelentkeznek! Azaz: egy olyan adattal, amelyek nem illeszkedik egy tudományos »érvényben levő«, elfogadott, meg nem döntött koncepcióba, a tudósnak nincs mit kezdenie. Minden ismeret csak egy rendszerbe illesztve ér valamit.” Hát igen, sajnos, így van. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint éppen Erdélyi Zsuzsanna fent említett csodálatos gyűjteménye. Korántsem a tudósok voltak oda érte, hanem — a költők! Juhász Ferencet és társait kavarták fel lelkük mélyéig ezek az ősrégi imaszövegek, a bennük megnyíló titkok, a nyelvi szépségeken túl az időtlen messzeségbe visszanyúló műveltséganyag, amely, ime, mindmáig megmaradt a nép, az egyszerű, sokszor éppen irástudatlan emberek, főként asszonyok tudatvilágában. Tudományos munkáról, mely erre alapozódna, ebből indulna ki, ezt fejlesztené tovább, mindmostanig nem tudok. Hát ne furcsállja senki, ha Szócs István könyvéhez is nem egy szaktudós, hanem személyemben egy költő szól hozzá, ha féltetve a köztünk felszikkasztott korábbi vita kellemetlen emlékét és nem alaptalan sértődöttségét, én próbálok — e nem mindennapi könyvet „megbecsülendő” — újabb érveket felhozni érvei mellé, mégpedig arról a területről, amelyet ő maga is döntő fontosságúnak tart: a nyelv területéről. „Legfőbb tanú a nyelv” — mondja egy alfejezet címében, nos én ezt a tanút szeretném a következőkben megszólaltatni, egyéni kutatásaim, elgondolásaim alapján, még ha ugyanannak az elbánás módjának teszem is ki magamat, mint amiben ő részesült, annak ti., hogy a hivatásos nyelvészek esetleg lemosolyognak, semmibe vesznek, kétségbe vonják illetékességemet e „szigorúan tudományos” kérdésben.

De még mielőtt erre érdemben rátérnék, nagyon röviden Szócs István eljárás-módjáról, arról, hogyan próbálja megközelíteni tárgyát, minden oldalról megvilágítani, elhelyezni térben és főként időben a kereszténység előtti mitológiák, hitregék, hiedelemkörök roppant kiterjedésű, ezer átfedéssel árnyékolt, határokat alig ismerő birodalmában. Nem vonja kétségbe, hogy a balladát keresztény felfogással, hozzáállással is értelmezni lehet és lehetett — talán éppen ez mentette meg a középkor minden „pogány” megnyilatkozást oly kérékelhetetlenül üldözött és pusztító áldatlan körülményei között —, egyszerűen arra korlátozva mondanivalóját, hogy egy leány égi hívásra, sugallatra elmegy apácának, érzékeny búcsút véve anyjától, aki — mivel leánya így a világ számára meghal — úgy siratja el őt, mint halottat. *A bányán, a mennyország megnyíló kapuja* stb. pompásan beleilleszkedik a keresztény képzeletvilágba, csakhogy — és itt a bökkenő! — e jelképek már a kereszténység előtt is megtalálhatók, sőt igazi értelmüket, mélyebb jelentésüket onnan hozzák magukkal. Hogy a kereszténység sok ősi elemet is magába olvasztott, az ma már nem vita tárgya. E népballadánk éppen arra szolgálhat kitűnő például, hogy egy ma is kereszténynek minősíthető művelődési termék milyen messzi múltból eredeztethető, megragadható fonalán milyen időtávlatokba juthatunk vissza. Nos, Szócs István ezt a fonalat vette kezébe, ezt az Ariadne-fonalt, hogy sorról sorra, fogalomról fogalomra haladva vergődjön át azon a labirintuson (magyarul *tömkelegesen* — amint helyesen jegyzi meg), amit a roppant idők mélye rejt, s amiben oly könnyű eltévedni. Az ő útja sem mentes ettől a veszélytől, sokszor kell ösztönéhez vagy rációjához folyamodnia segítségért, vagy a tárgyalt ballada más, itt-ott világosabban beszélő változataihoz. De végül is kijut belőle, s az idő-

nek olyan tájain találja magát, amin maga is megdöbben: „A Démétér—Perszephoné [Dömötör Teklánál Koré] mítosz a »feláldozott isten« egészen ősi téma-változatának a leszámrazottja, amelyben az anyaelvű őstársadalom eredeti érték-rendje alapján a legértékesebb áldozat — csak nő lehetett. Perszephoné ennek a képviselője; és magyar balladai megfelelője, Júlia [...] szintén. Ezek szerint balladánk eredete nem is az ókorba, hanem az úgynevezett történetelőtti időkbe nyílik vissza.“ Tehát a matriarchátusig, amelynek emlékművei az archaikus népi imád-ságokban is kimutathatók! Kiterjedt, minden elérhető forrást felhasználó vizsgáló-dásait összegezve Szócs István még egyszer megállapítja: „A Júlia-ballada ezen az összehasonlítás alapon a legősibb réteghez tartozik: az Alvilágba (amiből itt később mennyország lett) alászálló áldozat még nő; aki siratja, az pedig az anya (és nem kedvese, tehát még Orpheusz előtti típus), megvan benne a túlvilág fel-táruló kapuinak a motívuma is, s egyes változatokban a váltság eleme is. Megvan a túlvilági küldött bátorító, tehát biztonságot adó, szövetségi viszonyra való utalás is. [...] Balladánk tehát egy olyan kereszténység előtti művelődési körbe tartozik, amelynek élettere a Földközi-tenger keleti partvidéke és a Fekete-tenger, valamint a nagy orosz síkság közti vidék. Ennek a területnek, ókori fogalmak szerint: az *egyiptomi-szittyia övezetnek* a műveltségéhez, s ezen belül különösen a prehellén, prelatin, ósláv és finnugor ősműveltséghez nem egy, hanem ezer szál köti.“ Tud-nunk kell, hogy ennek az ősi műveltségnek az alapja a természetvallás, majd csillagvallás volt, s ez éppúgy átfogta a különböző etnikumokat, mint később a kereszténység, buddhizmus, mohamedanizmus. Mindenik merített belőle; ha ma-gához idomítva is, eltorzítva is, átvett elemeket. A *Júlia szép leány* így férhetett meg később a keresztény eszmevilággal, és megfelelői ezért találhatók meg a sláv, román, újjörög és finnugor (főként a permi) népek népköltészetében. Egymagában is tanúsítja, hogy — mint Szócs István mondja — valaha a mi népünk ősművel-tése is ugyanazokon a fejlődési fokozatokon ment át, ugyanabba az iskolába járt, mint a többi kelet-európai és kelet-közép-tengeri népek. Ez adja meg a *Júlia*-ballada különleges értékét. „Kulcs, kapu néphagyományaink betemetett, elfelejtett rétegei felé, amelynek igen nagy részét ma már csak *szavak ősjelentéséből* [ki-emelés tőlem — K. J.], megkövült szokásokból, illetve bizonyos szavak gyanús ki-cserélődéséből vagy eltorzulásából lehet kikövetkeztetni.“ Ezzel zárja Szócs István a hatalmas tudásanyagot felvonultató, de mindvégig könnyed stílusban tartott fejte-getéseit, körként záruló műve végén visszajutva oda, ahonnan kiindult: a „felre-hallott“, eltorzult szavakhoz, a *selyemsárhajóhoz*.

A könyv történelmi, régészeti, néprajzi és mitológiai vonatkozásaihoz, állítá-saihoz vagy feltételezéseiseihez szóljanak hozzá mások, nálam illetékeisek, én — mint mondtam már — a „legfőbb tanút“, a nyelvet szeretném megszólaltatni, annál is inkább, mert Szócs István érvelése éppen e tekintetben hagy kívánni-valókat maga után, ez a bizonyítóanyaga a legszegényesebb. A kérdés az: a nyelv-ünk mint nyelv, általában véve, szolgálhat-e érvül a balladában feltárlakozó világ szédítő régiségére, s szorosabban véve: vannak-e olyan szavaink, amelyek kétséget kizáróan az érintett korszak, az említett őstársadalom viszonyaiban gyökereznek, azok között a körülmények között születtek, vagy éppen korábbiak. Nos, a kérdés mindkét vetületére határozott *igen*-nel felelhetünk.

Nyelvünk hallatlan régiségét legjobban új történelmi-etimológiai szótárunk bi-zonyítja, groteszk módon éppen azzal, hogy szavaink mintegy ötven százalékára *nincs* bizonyítéka-magyarázata, vagy ha van, az bevallottan bizonytalan, vitat-ható. Nem hiszem, hogy akad még a világon egy ilyen jellegű szótár, amelynek cikkelyei után annyiszor ott állana: „ismeretlen eredetű“, „bizonytalan eredetű“, „vitatott eredetű!“ A százalékarány nem a magam megállapítása, hanem egy hitelt érdemlő szakemberé. De mivel az a természet vagyok, aki szeret személyesen is meggyőződni a dolgok igazáról, ha a monstrum három kötetet ilyen szempontból nem lapoztam is végig, a *Gy* betűvel kezdődő szavak aránylag szűkebb csoportján magam is átmentem. Az eredmény a következő volt: *gyámpol*, *gyápol* (fedd, gyaláz), *gyaponik* (gerjed, lángra gyúl), *gyapot*, *gyarapodik*, *gyatra*, *gyáva*, *gyenge*, *gyentel* (gyöntől, gyöntőlödik), *gyep*, *gyepű*, *gyér*, *gyere*, *gyermek* (!), *gyik*, *gyilkos*, *gyors*, *gyökint*, *gyöz*, *gyűjt* (és a hozzá tartozó egész szócsalád), *gyurgyalag*, *gyűllől*, *gyürke* — ismeretlen eredetű! Ezek pedig: *gyarat* (sarlóval vág), *gyartat* (sántikál, vándorog), *gyolcs*, *gyónik*, *gyönyörű* (és a szócsalád), *gyötör*, *gyűjt*, *gyűr* — bizonytalan eredetűek. Vitatott a *gyaláz*, *gyalu*, *gyarló*, *gyertyán*, *gyömöszöl*. Ami még fenn-marad e fejezet szőnyagából, az részint „ősi örökség a finnugor (ill. ugor) korból“ (*gyak*, *gyakorol*, *gyalog*, *gyökér*), vagy pedig ótörök eredetű (*gyalom*, *gyapjú*, *gyász*, *gyékény*, *gyeplő*, *gyertya*, *gyom*, *gyomor*, *gyopár*, *gyöngy*, *gyúr*, *gyümölcs*, *gyűrű*, *gyűszű*). Egy-két tájszótól és újabb keletű átvételtől eitekintettem.

Miért soroltam fel ezt a töméntelen szót, miért untatom vele e sorok olvasóját? Azért, mert e fejezete szótárunknak, a maga etimológiai látleletével, igen jellemző képet nyújt nyelvünkről általában, érdekes következtetéseket vonhatunk le belőle. Mindenekelőtt: már csak e szűk fejezeten belül is egész sor olyan szóval találkozunk, amelyek közkeletűek, a mindennapi beszédből nem hiányozhatnak, amelyek nélkül megenni nem tudnánk, és eredetük — ismeretlen! Jobbára ezekhez vehetjük a bizonytalan eredetűeket is, A vitatott eredet már azt jelenti, hogy valahonnan jön a szó, csak az a kérdéses: honnan. A fent felsorolt ilyen jellegű szavakról megszűröl lerí, hogy ha jöttek is esetleg valahonnan, az nagyon rég lehetett, és az áradó hozzánk nagyon közel álló. Az ősi örökségről nincs mit mondani, az „ősi örökség“ ősi örökség a szótár bölcs szaktudósai szerint is, szóval elvitathatatlanul ősidők óta a miénk, függetlenül attól, hogy keletkezésük idejét — nem tudom, milyen meggondolások alapján — oly magabiztosan helyezik ilyen vagy olyan korba. Ami az ótörök átvételeket illeti, hát azok sem valami ifjanc szavak, s ráadásul eredeztetésük — mint pl. a *gyűrű* esetében — rendkívül tekervényes és körántsem meggyőző.

A főhangsúly az így kapott képben az ismeretlen eredetű szavak nagy számára esik, és arra, hogy ezek a kifejezések nélkülözhetetlenek mindennapi beszédünkben, ezek nélkül nem tudnánk szót váltani egymással. Mert ha — most már elszakadva a *gy*-vel kezdődő kifejezésektől — valakire azt mondom: *derék*, ismeretlen eredetű dicsérető jelzővel illetem, ha azt mondom rá: *víg*, hasonlóképpen, ha vakarózom és magyarázatként azt mondom a mellettem állónak: *viszket*, ugyan-csak ismeretlen eredetű szót használok, és ha az netán *viszolyog* ennek láttán, magatartása szintén egy ilyen ködökbe vesző szóval fejezhető ki. Én, mint szenvedélyes keresztretjvény-fejtő, gyakran találkozom e meghatározással: a legelső számszám. Ilyenkor futva írom be, hogy: *ék*, abban a meggyőződésben, hogy ez aztán igazán ősi szó, s hangzása garancia arra, hogy magyar (az *éles é*, a *kemény k*), hogy aztán a szótárból megtudjam: ha nem is ismeretlen, de bizonytalan eredetű. A ballada „fodor fehér bárány“—a esetében is a *fodor* ismeretlen, a *fehér* ismeretlen, a *bárány* a szótár szerint szláv, de Szócs szerint éppúgy lehet ősi származék. (Valóban: ha a *juh* ősi szó, miért ne lehetne a *bárány* is az?)

Új szótárunk szerkesztőinek és munkatársainak mindenesetre javukra kell írunk azt a nem kicsi bátorságot, vagy ha úgy tetszik, alázatot, amellyel annyi és annyi kifejezés esetében vállalták a szófejtés csődjét, adárván nyíltan és ápertén a szócikkely végére: „eredete ismeretlen“, vagy „bizonytalan“, vagy „vitatott“, és elutasították azokat a korábbi magyarázatokat, amelyek az adott szó mindenáron való megfejtésére törekedtek. Az előző nyelvészmenzedéktől ezt hiába vártuk volna. Ők a legkülönbözőbb nyelvekhez fordultak segítségért, s nyelvünket úgy tüntették fel, mintha az csupa kölcsönzavakból álló zagyvaléknyelv volna. Nos, ezen jobbára túlvagyunk, de még mindig nem eléggé. Új szótárunkban is vannak etimológiai bohócmutatványok, amiken csak mosolyogni, ha nem éppen nevetni lehet. Ilyen pl. az *ármány* szavunk eredeztetése. Eddig minden nyelvészünknek az volt a véleménye, hogy ez őseink által a pogány hittel behozott régi szó. Új szótárunk szerint a német *armmann*-ból (szegényember) származik. Jól van, de akkor mi legyen *ármánykodás*, *ármánykodik*, *ármányos* kifejezéseinkkel? Szegényemberkedés, szegényemberkedik, szegényemberes? Vagy itt van a Szócs István által is felhozott *manó* szavunk. A szótár szerint a *Mönch* (szerzetes) szóból ered. Ő is azon gondolkodik el, hogy ha így van, akkor mit értsünk ezen a monásunkon? Tudja a manó. Azt, hogy: tudja a német szerzetes? Vagy ezen: Hová a manóba lett? — hová a német szerzetesbe? Egy kis vidám manó sietett segítségére — úgy kell érteni, hogy egy kis vidám német szerzetes?... Ugyanilyen „vidám“ példákat lehetne felhozni arra is, hogy milyen szavainkat hogyan eredeztetik a szláv nyelvekből, sokszor éppen szláv tájszavakból! Ami ez utóbbi területen még uralkodik nyelvészetünkben, az egyenesen elképesztő. Ha nem volna hagyománya ennek a magyar nyelvtudományban (Melich, Kniezsa), akkor azt mondanám: szolgai hízélgés. De így csak azt mondom: egy túlzásba vitt régebbi irányzat kritikátlan követése.

Megkérdelhetnők: mi lehet az oka annak, hogy nyelvünkben annyi az ismeretlen eredetű szó, szavak, melyek előtt megáll a nyelvészek tudománya? Talán Jókaival felelhetnénk erre, azzal az íróval, aki a legnagyobb szókincsel rendelkezett (és rendelkezik, meggyőződés szerint, mind a mai napig), aki az élet valamennyi területének kifejezésvilágát szuverén módon birtokolta. Ő mondta: *a magyar nyelv eurázsiai ősnyelv*. Megkockáztatta volna-é ezt alapos nyelvi vizsgálódás, nyelvünk alkatának és szellemének, a benne megnyilatkozó sajátos gondolkodásmódnak a tanulmányozása, ismerete nélkül? Ő is eltöprenghetett azon: honnan ez, honnan az, és kereste reá a választ. Tudjuk róla, hogy vaktában semmit le nem írt. Veress Zoltán mutatta ki a róla szóló, nemrég megjelent könyvében, hogy ez

a csodálatos ember tökéletesen tisztában volt kora minden tudományos felfedezésével, az egzakt tudományokkal éppúgy, mint a szellemiekkel. Megállapítása tehát nem az akkor divatozó romantikus történelemszemléletben fogant, hanem egy külön ki nem fejtett, de egy egész életen át tartó stúdium eredményeképpen kristályosodott ki. Író és nyelv. Kit izgathatnak nyelvünk titkai egy egész életen át, ha nem éppen az író, aki azzal kél, azzal fekszik, akinek kenyere, anyaga, mindene a nyelv? Az írók — kisebb-nagyobb mértékben, alkalomszerűen vagy következetesen — mindig is jelét adták ez irányú érdeklődésüknek. Már Jókai előtt Dugonics példabeszédeket, közmondásokat gyűjtött és magyarázott, a költő Révai Miklós egyúttal nyelvtudós is volt, Vörösmarty nyelvi tanulmányok egész sorát írta, nyelvet újított, segített Bugát Pálnak a magyar orvosi nyelv, a legdemokratikusabb, mindenki által érthető orvosi kifejezéstár megalkotásában, hogy ne beszéljek Aranyról, akinek ilyen irányú érdeklődése közismert. De utánuk is, Kosztolányi, Erdélyi József, Szabédi László — hogy csak a legismertebbeket említsem — szenvedélyes kutatói nyelvünknek, ilyen irányú búvárkodásuk eredményeiről könyvek adnak hírt. És manapság is hazai tájainkon egy költő szenteli szinte minden pillanatát ennek az izgalmas kérdésnek: Gellért Sándor. Kár, hogy hivatásos nyelvészeink az írók-költők nyelvbúváró tevékenységének nem tulajdonítanak elég jelentőséget. Délibábos nyelvészkedés — mondják, és ezzel már ad acta is teszik. Pedig csak Erdélyi Józsefnél olyan szófejtésekre találunk, amelyek helyessége felől alig lehet kétségünk. Nem veszik tekintetbe azt, hogy a költő másként közeledik a nyelvhez, nem a nyelvész méricskélő hüvösségével, hanem az ihletettség lázában, s így hirtelen csak megnyílik előtte egy-egy szó, betekintést engedve lényegébe, múltjába, kapcsolataiba más szavakhoz, tág területeit világítva meg az addig homályban álló nyelvi világnak.

Visszatérve Jókaihoz, ő eurázsiai ősnyelvnek tartotta a magyar nyelvet, Szabédi — mint tudjuk — európai ősnyelvnek, a lényeg ebben az, hogy mindketten ősnyelvnek látták, mint ahogy Erdélyi József és Gellért Sándor kutatásai is ebbe az irányba mutatnak. Ősnyelv. Ez feltételezi a nyelv elsődleges, legkezdetibb jelentkezésének, megszületésének mozzanatait, annak nyomát, hogy az emberi beszédszerv, a száj, az ajak már *kezdeti fokon* hozzájárult egyes hangok és szavak *sajátos* kialakulásához. A magyarban ezeket a nyomokat megtaláljuk. Megvanak benne egyrészt a legprimitívebb emberi gondolatközlés még szavaknak nem minősülő hangzócsoportjai, a cecegés, hümmögés, pümpzés, ágatás, az irtózatot kifejező brr, az indulat, a fájdalom hangjai; másrészt a szómegformálásban részt vevő ajak látható törekvése arra, hogy helyzetével mintegy lerajzolja a szó jelentését, a figyelő számára érthetővé tegye. Amikor azt mondjuk: *tág*, a lehető legtágabbra nyitjuk ajkunkat, amikor azt mondjuk: *szűk*, a lehető legszűkebbre vonjuk össze. A *tát* szavunkban ugyanez nyilvánul meg. De rajzol az ajkunk akkor is, amikor azt mondjuk: *kör*, *gömb*, *gomb*, a kerek *ö* és *o* betűt rajzolja le. Hasonlít ez az ajaktevékenység ahhoz, amit a süketnémáknál tapasztalhatunk. Nem csoda, nyelvi-leg akkor még süketek-némák voltak az emberek! Tömegesen fordulnak elő nyelvünkben hangutánzó, hangfestő szavak. Ez is bizonyító erejű jelenség. Az ember a természeti hangokból, zajokból indult ki, azok utánzásával formálta meg a rájuk illő kifejezéseket. Minden szó gyökere a gyök, abból nő ki és ágazik-bogazik tovább. Beszédünkben az első szótagra, a gyökre tesszük a hangsúlyt, mintegy ezzel is jelezve alapvető fontosságát. A gyökök, a szótövek jelentőségére elsőnek Fogarasi János hívta fel a figyelmet. Elemzésük a nyelvalkotás kezdeteig vezet. Tehát nyelvünket az őskorba helyezni, ősnyelvnek nyilvánítani minden alapunk megvan.

Júlia-balladánk szintén az őskorba, a természetvallás korába, az anyajogú társadalom, a történelem *előtti* őstársadalom viszonyai közé vezet. A történetírók részről meglehetősen mellőzött időszak ez, számukra a történelem a patriarchátussal kezdődik, a férfítettek, a nagy mozgások korával, amikor már a nő csak amolyan mellékszereplő, a férfi oldalbordája, ahogy azt a teremtéslegendák is feltüntetik. — Ugyan, matriarchátus! Azt csak a múlt század végi szociológusok fújták fel — mondta nekem is nemrégiben egy történész barátom, amikor erre terelődött a szó. Részletesen utoljára a magyar történészek közül Molnár Erik foglalkozott ezzel az időszakasszal (ő is mint népi kezdeti korszakával!), azóta nemigen esett róla szó, mint ahogy magáról Molnár Erikról sem igen beszélnek. Várkonyi Nándor *Szariat oszlopai* című átfogó munkájában olvashatunk még bővebben erről az időről, amikor az emberek a természettel vívott harcban, a fentmaradásukért folytatott ádáz küzdelmükben egyetlen örömet a szeretkezésben találtak, de még nem tudtak arról, hogy az utódok születéséhez biológiailag a férfi is hozzájárul. A gyermekét világra hozó anya így hallatlan tekintélynek örvendett, tisztelet és csodálat övezte, ő volt a szaporító, a fajfenntartó, a közösség gyarapodásának biztosítója. Az első istenek anyaistenek voltak, az életfa — egy későbbi ábrázolás szerint — a meztelenül álló

nő széttárt karjaiból ágazik-levelezik ki, s az állattisztelet központjában is a nőstény, az anyaszarvas áll. Az akkori felfogás szerint a nő önszaporító, nincs szüksége férjre. Bartha Antal írja egyik östörténeti tanulmányában, hogy „votják és cseremisz rokonaink hajadon lányait... nem adták férjhez, bárholyan is kérték. Derék, dolgos hajadon, férj nélkül is sok fiút ajándékozott a nemzetségnek, nem adjuk oda, eredj békével. Ilyen igaz emberséggel becsülték meg a tisztes anyaságot, ahogyan ők mondták: a legtisztességesebb nőket, akik *lelkeket fogadtak* méhükbe.“ Ennél világosabban és bájosabban nem lehetne jellemezni az akkori emberek felfogását erről a kérdésről, azt, hogy összetartozásukat az ősök, az élők és a születésre váró lelkek egységében látták. Innen magyarázható — írja Bartha — az emberi közösség és a természet termékenysége közötti okozati kapcsolat kultikus hiedelme. (Lásd a *Júlia*-balladát!) A szaporító s másokat is szaporodáshoz segítő anyát testesíti meg a szumír Baü vagy Baba istennő, aki a Boldogasszony fogalmában ma is él népünk vallási hagyányaiban. A Mária alakjával azonosult Nagyboldogasszonyhoz folyamodnak a meddő nők, hogy kilenc keddi böjt árán elnyerjék tőle a gyermekalkadás adományát (Bálint Sándor). M. Lambert és mások véleménye szerint bizonyos nyomok arra mutatnak, hogy a történelem előtti matriarchátus korában Baü, vagy egy őt is megelőző nőalak, lehetett az első isten, a mindenség és minden további isten szülőanyja. A nő és a természet termékenységének kultikus összekapcsolása ugyancsak kifejeződik személyében, amennyiben kifejezetten a fű és fa, a termés és aratás asszonya. Ünnepe az a nap, amikor a nép először eszik az új gabona terméséből (Deimel). Gondoljunk a magyar falvak ünnepére, az új kenyér napjára és a Sarlós-Boldogasszonyra.

Tehát egy nem akármilyen matriarchátushoz kell visszamennünk népünk ősmúltját kutatva, hanem talán az első ilyen alakulathoz. Bartha Antal említett tanulmánya (*Társadalom és gazdaság a magyar őstörténetben*) az egyetlen az utóbbi időben, mely ezzel is foglalkozik. Népünknek ezt a korszakát az i. e. IV. évezred előtől az i. e. II. évezred elejéig terjedő időszakaszba helyezi, az uráli és a finnugor alapnyelv korába, az átmeneti kókor, újabb kókor, kő-rézkor természeti körülményei közé. Ez, ha jól megnézzük, több mint hatezer év, tekintélyes, ha nem éppen lenyűgöző időtávlat. De ha tekintetbe vesszük, hogy a magyar régészet a tárgyi bizonyítékok alapján múltunk feltárásában ma már 12 000—13 000 évre megy vissza (László Gyula), s ha arra gondolunk, hogy a franciaországi barlangrajzokon feltűnő rénszarvas-ábrázolás (emlékezzünk Csodaszarvas-legendánkra) kb. 20 000 éves, könnyen tarthatjuk a fenti időszakaszt túl rövidre mértnek. Húszezer év szörnyűsége nagy idő, de ma, amikor két és fél millió éves emberi csontmaradványokra találunk (Kenya), és legutóbb éppen egy hárommillió éves koponyára, az emberi múlt szédületes távlataihoz képest ez az időméréseség nem olyan elborzasztóan nagy. És mennyire összezúgorodik ez a messzeség, ha arra gondolunk, hogy a legújabb feltevések szerint valamiféle előember már az óriáshüllők korában is élt! Várkonyitól tudjuk, hogy újabban Morris, Hawkes, Wooley nemcsak a *homo* testi (primigenius) jegyeinek nagy régiségét tanítják, hanem lelki-értelemi (*sapiens*) vonásait is. Egy szoboresoport Tell-Asmarból, i. e. 2500 évvel, a Kigyóistent és tisztelőit ábrázolja, hátoldalán egy brontosaurus szinte hibátlan másával. Akkor még nem voltak múzeumok s bennük pontosan összeillesztett hüllő-csontvázak, hogy alakjukat ezek alapján kirajzolhassák. Honnan tudhatta hát a szobor mestere, hogy egyáltalán volt ilyen és külsőleg így festett? Csak egy közvetítette feléje ezt az ismeretet: az *ősemlekezet*. Amely megvolt benne s az akkori emberben. Jung óta már nem olyan hihetetlen ez. Szerinte a kollektív emlékezet tudat alá süllyedt tárházában ember előtti korszakok emlékképei, archetipusai rejtőznek, s álmokképeinkben bukkannak fel, áthágva a tér és az idő dimenzióit. Meséink sárkányai mind ezekhez a saurusokhoz vezethetők vissza, mint ahogy a szörnykultuszok legkülönbözőbb válfajai is, s innen jön az az ösztönszerű, megmagyarázhatatlan irtózat, amit a kígyók iránt érzünk ma is. És amit — különös dolog — a majmok is éreznek. Tehát: vagy az emberi faj régiebb, mint ahogy eddig tudtuk, vagy a nagyhüllők haltak ki később, mint ahogy a fejlődélmélet megengedi. Annyi bizonyos azonban, hogy legalább a Kréta-korig kell visszamennünk, ami minimálisan 60 millió évet jelent. Ehhez képest az anyajogú őstársadalom, bármilyen régi keletű legyen is, időben egy ugrásra van tőlünk.

Láttuk, miket képes megőrizni az emlékezet elképzelhetetlenül messzsi időkről — állatokról éppúgy, mint amire nem tértem ki: vízőnőkről, elmúlt földkorokról, világtasztrófákról —, lássuk most, mit őriz az egyik emlékezetforma, a nyelv, a hozzánk közelebb eső, de még mindig éppen elég távoli őstársadalmi létünkről. Kezdeném a nép szavunkkal.

Ifjúkoromban, a népi irodalom és szellem hódítása idején, ez a szó igen gyakran hangzott el, szóban és írásban egyaránt. Már akkor megakadt a szemem rajta,

és igyekeztem kihüvelyezni belső lényegét. Nem kellett sok hozzá, hogy rájőjjenek: a *né* és a *pi* (fi) összevonásából keletkezett, nők és férfiak közösségét jelenti. Anynyira ésszerűnek és természetesnek tetszett, hogy biztos voltam benne: etimológiai szótárunk is így világítja meg e fogalom eredetét. De tévedtem. A Czuczor—Fogarasi-féle nagyszótár nem tudott magyarázatot adni rá. Csak annyit mond: rokon a nő, nem, nemz szavakkal. Ezzel félretettem a kérdést, s mindaddig nem jutott eszembe foglalkozni vele, míg meg nem született első unokám. Amikor elkezdett beszélni, s mi megkérdeztük tőle: mi vagy, azt válaszolta büszkén és határozottan: *piú* vagyok! Szent isten, hisz ez az ősi *piú*, *pi* szavunk! Honnan, micsoda idők távolából kerül ennek a fiúcskának az ajkára, micsoda nyelvi emlékezés, atavizmus ez?! Különösen ha hozzáveszem azt is, hogy hibátlanul ragozta az ikes igéket, azt mondta: iszom, eszem, alszom, noha erre külön nem oktatta senki, hisz a felnőttek sem mindig respektálják e szabályt. Az esetet elhűsárgoltam egyik nyelvészprofesszor barátomnak, aki hallván, miről van szó, elgondolkozva mondta: — Érdekes, egy magyarországi nyelvész ugyanazt tapasztalta kisfiánál. Meg is jelentetett erről egy kis közleményt a *Magyar Nyelvben*.

Tehát az ilyenfajta jelenség nem is olyan ritka! Csak nem mindenki tartja számon! Ez az eset csak megerősített korábbi véleményemben, szótári bizonyítékot rá azonban ezután sem találtam sehoh. Míg aztán jött a nagy meglepetés. Új szótárunk ugyanonnan eredezteti a kérdéses szót, ahonnan én! Csak zárójelben egy kérdőjelet tesz utána. A kérdőjelet, véleményem szerint, nyugodtan elmaradhat, a *nép* szavunk minden kétséget kizáróan a *né* és a *pi* összevonásából keletkezett, s mai formája úgy alakult ki, hogy a szóvégi magánhangzó az idők során lekopott.

A *pi* régisége már egymagában érv lehet nyelvünk messzi múltja mellett. Archaikus zengésével megvan a rokon nyelvekben is, a votjásoknál szintén *pi*, a voguloknál és cseremiszeknél *piú* formájában. De míg náluk változatlanul maradt meg az idők folyamán, addig a magyarban a szóeleji *p f*-fé alakult át, megteremtve a *fi* változatot s ezzel egy óriási szócsaládot, amelynek kibontása és elemzése külön tanulmányt igényelne. Ez a szóeleji hangzócseré más régi szavak esetében is bekövetkezett, így pl. a *fa* esetében, amelynek rokon nyelvi megfelelői a *po*, *pua*, *pa*, de ugyanakkor érdekes módon a szumirban is *pa*. Ami a *né-t* illeti (a későbbi *nő-t*), a férj családnevéhez kapcsolva feleség, nej értelemben mindmáig élő szó. A szótár az uráli korból eredezteti, megfelelői a rokon nyelvekben: *ni*, *ne*, *nea*. Valamikor e változatokat a magyar is használhatta: a *né* és a *ni* összevonásából lett a *néni*, a *né* és a *ne* egybekapcsolásával pedig a *néne*. A *nő* igét (amely „önmagából fejlődő szaporodás”, és szintén ismeretlen eredetű) a szótár szigorúan elkülöníti a *nő-től* mint személytől. Nem tudom, hogy nincs-e mégis kapcsolat a kettő között, éppen tartalmukból adódóan. Az akkori felfogás szerint, mint láttuk, a *nő* is önmagából szaporodott, a növekedés, a gyarapodás megtestesítője volt.

A *nép* szó megalkotásából kivilágó gondolkodásmód más rokon népeknél is felfedezhető. Bartha Antal írja említett tanulmányában, hogy a votjásoknál és cseremiszeknél a népet jelentő szó a *fiak-lányok* szavak összetételéből alakult: „Ugyanis egy ős házaspár gyermekeinek, leszármazottainak tekintették magukat.” Majd hozzátéveszi: „A magyar *nép* szóban hasonló jelentésű szóösszetétel lappanghat.” Eddig valóban lappangott, de most már a szótár is tudja, hogy ugyanolyan szóösszetételről van szó! És mégis nagy a különbség a két hasonlóan alkotott szó között. Függetlenül attól, hogy a votjások és cseremiszek egy ős házaspár gyermekeinek tekintették-e magukat vagy sem, az ő *nép* szavukban a fiak vannak elől, és utánuk következnek a lányok. Míg a magyar szóban a *né* kerül előre, megelőzve a *pi-t*, a *fi-t*, a férfit! Nagy különbség, amire még senki sem figyel fel. Mert mit jelent ez? Azt, hogy *nép* szavunk még a *matriarchátus*, az *anyajogú őstársadalom idején keletkezett!* A nő prioritása fejeződik ki benne, az az elv, hogy a nő a férfi előtt és fölött áll, a már ismert okok miatt. A votják és cseremiszek fordított helyzetet tükröz, tehát sokkal későbbi keletű, a patriarchátus terméke, és valószínűleg magyar hatásra alkották hasonlóan.

Egyik szavunk tehát már visszavezetett a *Júlia szép leány* világába. De vissza-vissz oda más kifejezésünk is.

Vizsgáljuk meg *ember* szavunkat. E szavunkban is elől van a nő, s csak aztán jön a férfi. Új történeti-etimológiai szótárunk szerint is *ember* szavunk az *em* (eme, emse, emlő) és *fér*(fi) összekapcsolásából keletkezett, szóközépi hangzóváltozással. Ami az *em* múltját és elterjedését illeti, jó tudni, hogy a héberben az *em*, a szumirban az *eme*, *ene*, *ama*, a finnben az *amä* anyát jelent, a törökben az *emme* emlőt, *em-mek* pedig anyni, mint emni, szopni. Kihalt régi szavunk az *emet*, *szoptat*. Ezek alapján ősanánk, Emese neve is pontosabb megvilágításba kerül. A szóösszetétel második tagjaként szereplő *fér*-ben ugyanakkor a *fe* (fel, fent határozó-

szók töve, vagyis a magasság, nagyság) és *er* (*er-ő*) fogalma húzódik meg (*fe-er*, *fér*).

Mint e kis elemzésből is ki lehetett venni, mind a nagyobb közösséget jelölő *nép*, mind a közösség egyedeit jelölő *ember* szavunk kétségbevonhatatlanul az anyajogú társadalom korában jött létre, ősi kapcsolatban más régi nyelvekkel, sőt feltehetően egyikre-másikra hatva. Szabédi a latin *nepos*-ból származtatja *nép* szavunkat, én a fentiek alapján éppen fordítva mondanám: ha a *nepos*-nak egyáltalán köze van a *nép*-hez, akkor amaz eredeztethető ebből.

A másik szó, ami ugyanezt a korszakot tükrözi, a *néember*. Ez az általános érvényű *ember* szón belül tesz különbséget a *nő ember* és *férfi ember* között. A *néember* idővel, a *nő* szerepének csökkenésével, degradálódott, és helyét az *asszony-ember* foglalta el. A *nő* asszonyember lett (vagy asszonyállat, azaz asszony állagú), de továbbra is ember maradt. Degradálódása nem az alárendelés, hanem a *mellérendelés* irányában történt. Egyenlő *jéllé* vált, *feleség* lett belőle: a *nő* és *férfi* egy életre szóló egységének egyik fele. Az a szemlélet nyilatkozik meg ebben, ami a test egységének megítélésében. Minden más nyelvtől eltérően a magyar fél kezét, fél lábát, fél szemet, fél vesét stb. mond, mert a test kettős összetevői ellenére egy. (Különbön egy az isten is, az Öregisten, vagyis a Nagyisten.) A magyar emberben a *nő* tisztelete a patriarchátusban is, a későbbi századokban is megmaradt, jellemzője lett magatartásának, nemzeti vonássá vált. Nála a *nő* a házasságban nem vesztette el családnevét, a férjé mellett megőrizhette azt is. Nála sohase volt többnejűség, mint annyi keleti népnél, igen soknál mind a mai napig. Némelyek szerint *férfi-nő* egyenlőségünknek ellentmond az, hogy a magyar asszony a férjét „uram“-nak szólítja, szintén — mind a mai napig. Nos hát ezt csak az állíthatja, aki nem ismeri az *úr* szavunk hallatlanul gazdag ősi jelentéstartalmát. Az *úr* — a szumiroknál például — magában foglalta a „férfj“ fogalmát is! Ezek után, azt hiszem, nyugodtan kimondhatom: nőtiszteletünk a matriarchátusban gyökeredzett belénk, s vált kitörhetetlen tulajdonságunkká, s így újabb bizonyítéka népi régiségünknek. Az, hogy a *nők* olyan szerepet játszhattak történelmünkben, mint Sarolt, Géza felesége, nem egy királyné az Árpád-ház idején, Rozgonyi Piroska, Széchy Mária, Zrinyi Ilona és mások, innen eredeztethető, a *nőnek* ebből az ősi tiszteletéből, annak emlékéből, hogy valamikor vezető szerepük volt a *nép* életében, a *közöség* fenntartóját, továbbélétjét tisztelték, csodálták benne. E nőtisztelet ment át a Mária-kultuszba is, egy csepp sem ütközve meg a szeplőtelen fogantatás tanán, hisz amint a fentebbi Bartha-idézetből láttuk, a legősibb felfogás egyes rokonnépek-nél, így bizonyára a magyaroknál is az volt, hogy a *nők* *lelkeket* *fogadnak méhükbe*. Íme egy óskép, ami annyi mással együtt — balladánk tanúsága szerint is — átszármaazott a kereszténységbe!

A matriarchátus állapota különben, úgy tetszik, hosszabb ideig tartott, mint ahogy egyesek — köztük Bartha is — elképzeli. László Gyula írja: „A magyarság nagyobb arányú állattenyésztése s ezzel lovas néppé alakulása legfennebb ha időszámításunk előtti évezredben... történt. Ez előtt legalább tizezer éves vadász-múlt áll.“ [Kiemelés tőlem — K. J.] A vadász-múlt fogalma igen tág, hisz szintén László Gyula szerint „a történelem hajnalán, a jégkorok idején az ember vadászatból élt“, s ha ehhez hozzávesszük a halászatot és gyűjtögetést is, népünk múltját tekintve még messzebb időkbé mehetünk vissza. A nyelv vallomása ilyen tekintetben legalább az óskókor (paleolitikum) végéig követhető. A magyar nyelv életrajzáról írt számvetésében — amit érvül László Gyula is felhasznál — Bárczi Géza így foglalja össze a vadászéletre vonatkozó szavaink tanulságát: „A vadászatra mutat az *ij*, *ideg* (>ijhür<), a *nyíl*, a *ló*, a *les*, a *tegez*, a *kés* meg az *eb*, *tehát* a *lesben guggoló*, *felajzott íjat tartó erdei gyalogos vadász képe* jelenik meg előttünk. Nem csoda, hogy számos vadnak neve ősi, így *hölg* (>hermelin<), *menyét*, *pegyvet*, *nyusz*, *róka*, *nyúl*, *hód*, *fajd*, *fogoly*, *daru*, *varjú*, *hattyú*, *lúd*. Kétségtelenül ismerték a *farkast*, a *szarvast*, meg a *nevét* is, azonban ezek ősi neve nem maradt fenn, nyilván mert megnevezésük, tulajdonképpeni nevük kiejtése vallásos tilalom alatt állt: tabu volt.“ Származáslegendánk is a vadászathoz kötődnek, múltunkban betöltött nagy szerepét e foglalatosságunk és hosszan tartó voltát tehát tényként kell elismernünk. Fordulatot eleink életébe az állattartás, előbb a kisállatok, majd a nagyállatok megszelídítése, használatba vétele és szaporítása hozott. Elődünk addig csak elejtette a vadállatot, most meg kellett ismernie életét, életfunkcióit, fennmaradásának és szaporodásának titkait, s tapasztalatait átvitte az emberi életviszonyokra is. Ekkor következett be a *nő* tekintélyének alábbszállása, a *férfi* felzárkózása a *nőhöz*, vagyis a kiegyenlítődé, az egység megteremtődése, az, amiről fentebb szóltunk. A *nem*, *nemz*, *nemzet*, *nemzettség* szavaink már e későbbi korszak termékei, az anyajogú leszármazást felváltotta a férfiági leszármazás, már nem a *férfi* *nősült* be a *nő* családjába, hanem a *nő* ment a *férfjhez*, a *férfihoz*. A *férfi* szerepe gazdaságilag is

megnövekedett, ő volt a pásztor, az állatterelő, a nemzeti vagyoni megteremtője, mert hisz akkor az állatok számában fejeződött ki a vagyoni állapot, az állat volt a fizetési eszköz is, amit *marha* szavunk régi „kincs” jelentése kitűnően igazol.

Ebben a korszakunkban keletkezett egy másik szó is, amire itt ki szeretnék térni. Előre kijelentem: feltevésem teljesen egyéni, sehol erről nem olvastam, nem hallottam. A *finn* népnévről van szó. Tudjuk, hogy a finnek magukra ezt a kifejezést nem alkalmazzák, ők a *suomi* (vagy *sómi*) névre hallgatnak. Tudjuk azt is, hogy inkább a germán nyelvekben vert gyökeret a szó, hozzánk is onnan került a szakirodalomba. Viszont ottan idegenül áll, nincs etimológiája! Egy népnév, amelynek különben a suomiktól függetlenül is jelentősége van, hiszen finn népekrol is beszélünk, ideértve jó néhány kis népet, köztük az észteket, líveket, vep-szöket. Nos, én a *nép* létrejötté és a benne megmutatkozó észjárás alapján szinte biztosra veszem, hogy a finneket mi magyarok neveztük el finneknek, még hajdan, a testvéri együttélés idején, de már innen a matriarchátus időszakaszán. A megnevezés így hangzott: *fi-né* (tehát ez esetben már a férfi van elől, és utána a nő), s ahogy a *népnél*, a szó végéről itt is lekopott a magánhangzó és ugyanakkor megerősödött, megduplázódott az *n*. A *finn* nem jelent egyebet, mint *nép*, s valami olyas fejeződik ki benne a már tágabb közösséggé fejlődött, tekintélyessé vált magyarok részéről, hogy: elismerjük, testvérek, ti is néppé fejlődtetek, egy másik nép vagytok, szabadon irányíthatjátok sorsotokat. Ezért ment végbe az elválás olyan simán, minden testvéri bakalódás nélkül. A magyaroktól tanult szó a finn népcsoportokhoz került a Baltikumra, ahol a germánok átvették tőlük, és használták, míg a magyarok, elszakadva e népcsoportoktól, a hosszú századok alatt megfedkeztek róla.

Ha a *nép* szavunk és azt kiegészítve az *ember*, *néember* (de még a *finn* is) ilyen messzi időkre vezet, lássuk, meddig visz minket egy másik kifejezésünk, a *kéz*. Nos, ez a szó, ez a rövidke szó még nagyobb messzeségbe nyúl vissza, az emberi érintkezések legkezdetibb szakaszáig. Amikor az emberek még a kezüket használták, ha meg akarták értetni magukat, s különösen ha számtani értékeket akartak kifejezésre juttatni. (Különben így van ez ma is, az ország nyelvét nem ismerő turisták ugyanígy járnak el.) Az akkori idők magyarja, amikor ilyen vagy olyan oknál fogva valakivel nem tudott közvetlenül értekezni, felmutatta a két kezét és azt mondta: *kete*. Ezzel két dolgot közölt: egyrészt, hogy a felmutatott végtag neve *kete*, másrészt, hogy belőle *kete* van. A szóközépi kemény mássalhangzó (kezdetben a mássalhangzók mind kemények voltak) a végtag nevében zöngéssé vált, és *keze* lett, a másik esetben (éppen azért, hogy ne zöngésedhessék el), megkettőződött, és most már így hangzott: *kette*, ill. később *kettő*. A számjegyet ma is *kettes*-nek hívjuk, a *kettőt* csak a mennyiség megjelölésére használjuk.

Idővel mindkét szó megrövidült és a rövidülés mindkettőnél azonos módon ment végbe: a keze-ből *kéz* lett, a kete-ből *két*. A *kéz* szót tárgyalva az új szótár megállapítja: ősi örökség a finnugor korból. Majd hozzátesszi: a finnugor alapalak *käte* lehetett. A kormegjelöléstől eltekintve — hisz mint láttuk, jóval messzebből eredeztethetjük a szót — az alakfejezés megjelölése helyes, és helyes az is, amit az alapszó *kézzé* való rövidüléséről mond: hogy ti, a magyar szó szóbeljei magánhangzója eredetileg rövid nyílt e volt, s a tövégi magánhangzó lekopásával nyílt meg. (Így történt ez, mint láthattuk, a *finn* népnév esetében is.) De egy szót sem ejt a magyarázat arról, hogy közben az alapalak t-je zöngéssé vált, egy olyan folyamat eredményeképpen, amely más nyelvek fejlődésében is megtalálható. — Ami most már a *két* szavunkat illeti, csupán a szó régisége tekintetében érthetünk egyet a szótárral („finnugor, esetleg uráli örökség”), azzal már nem, hogy a szót külön többől eredeztetni, valamiféle *kakta* vagy *käktä* alapalakot tulajdonítva neki. Ha a szótár nem is tud a közös eredetről, tudnak erről a rokonyelvek, amelyek egyikében-másikában mind a *kéz*, mind a *két* megjelölésére egyetlen szót használnak, és ez a *ket*!

De térjünk vissza a *kete*, *keze* alakhoz. Ez ma harmadik személyű birtokként fogható fel, amikor azonban a szó keletkezett, birtokviszonyokat a közösségi élet nem ismert, így nyilvánvalóan a nyelv sem. Akkor úgy jelölték a dolgokat, mint ma a beszélő kezdő kisgyermek. Ha kezére mutatva megkérdezzük egy ilyen gyermektől: az mi, ő azt válaszolja rá: keze, és nem azt, hogy kezem. És valamennyi hasonló dologra. Ez is valamiféle nyelvi atavizmus; gyermekeink válaszában népünk gyermekora nyilatkozik meg, egy kezdeti állapot.

Bőzödi György egy korai nyelvészeti tanulmányában — mert őt sem hagyták nyugton ezek a kérdések! — a fenti gondolatmenettől függetlenül más szavak esetében is eljut ehhez a jelenséghez, és a birtokos ragozás harmadik személyű szóalkulátát általánosan birtokosnak nevezi, és igen nagy jelentőséget tulajdonít neki különösen nyelvünk tanításában, mert rendkívüli módon leegyszerűsíti a birtokos rago-

zást. Semmi kétség, hogy amikor a tulajdonviszonyok már kialakultak, és ez a jelen-ség a nyelvben is tükröződött, az -m, -d stb. birtokos ragok ehhez az általános birtokoshoz illeszkedtek a lehető legtermészetesebb módon, és nem a kézhez. Nos, ha nyelvtanórán a diákokat felvilágosítanák erről, többé már nem csodálkoznak azon, hogy ha egyszer kéz a kéz, ragozva miért lesz kezem, kezéd. Nem kellene hangzóbeszúrára hivatkozni, hanem csupán az -m, -d sima illeszkedésére. (Bözdői tanulmányát, amely még számos érdekes megfigyelést tartalmazott, sajnos, csak kéziratban olvashattam akkor, a szakemberek, akiknek a véleményét kikérte, lebe-széltek megjelentetéséről. Nagy kár. Azóta talán az iskolákban egyet-mást már másként tanítanak a nyelvtanórán.)

Íme, így röviden tárgyalva is, mi mindent villant fel *kéz* szavunk. De ezzel még nem végeztünk vele. Ha ez a *kéz* megragadta egyszer kezünket, más irányba, más messziségek felé is elvezet.

Térjünk vissza a kiinduló képhez és képzeljük el a két feltartott kezét, te-nyérrel kifelé, egymás mellett, s máris előttünk állanak az ősi magyar számrovás jegyei egytől tizig. A négy ujj mint az I, II, III, IIII jegye, a mutatóujjhoz csat-lakozó hüvelykujj mint a V jegye (régebb, mint tudjuk, nem volt szabályos V alakja), s aztán ez utóbbi jegyhez hozzátéve újra az ujjak jelét a számsoron fel kilencig, hogy az egymásra helyezett két hüvelykujj az X, a tízes jegyének képét rajzolja ki. Ötvenig ismét ment a dolog ezek kombinálásával, de az ötvenre más, új jegy kellett, amit úgy alkotott meg számrovásunk, hogy a V középebe, felülről lefelé, húzott-véselt egy vonalat. A százasnál ugyanez a probléma merült fel, ezt úgy oldották meg, hogy az X-et húzták át felülről lefelé egy vonallal. Az ezres jegye meg úgy jött létre, hogy az áthúzott X-re keresztben is véstek egy vonalat. Na most már: mi az érdekes ebben? Az, hogy — még ha olyannyira furcsának, sőt képtelennek tünik is — az etruszkok számrovása egészen *ötvenig* hajszára meg-egyezik a miénkkel! Miért kell hangsúlyoznunk azt, hogy *ötvenig*? Azért, mert tizig a fent jelzett alapon bármelyik nép rájöhethet a számok jelölésének ilyen módjára, de az ötven számjegye már kombinatív eljárás eredménye, már észmunka, már elvonás! Az etruszkok százasa és ezrese szintén az X megfejtésével jött létre, te-hát hasonló gondolkodásmód alapján, csak formában kisebb eltéréssel. A latinok — mint tudjuk — a számírást az etruszoktól vették át, a fent felsorolt határszá-mokat a latin megnevezés kezdőbetűivel jelölve. Nos, nem tudom, etnikailag mi közünk van az etruszkokhoz, de abban bizonyos vagyok, hogy mind ez a titokzatos nép (sokat ma sem tudunk róla), mind pedig mi egy rendkívül kiterjedt nyelvi és művelődési alaprétéghez tartoztunk, ami olyan kapcsolatokat tett lehetővé, melyek az észlelet és gondolkodás közös jegyeihez vezettek.

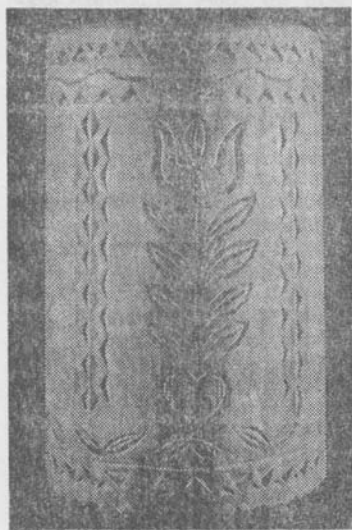
Még két nagyon fontos vonatkozása miatt el kell időznünk *kéz* szavunknál. Először is: a feltartott kéz öt ujjja a számrendszerünk alapja lett. Akárcsak az egyip-tomiaknál, kezdetben nálunk is öt nappól állott a hét, egy hónap hat hét volt, kereken 30 nap. Csak jóval később lépett a helyébe a holdhónap, a maga négyszer hétnapos hetével, 28 nappal, egy csomó komplikációt okozva az év mint időegység tiszteltetésében tartása szempontjából. Új időszámításunk sem tökéletes különböző szá-mú napot magukban foglaló hónapjaival, a megcsontított februárral, a szökőévek-kei. Az ENSZ éppen ezért naptárreformra bocsátott ki felhívást, amelynek lényege, hogy a hónapokat 30 naposakká kell kikerekíteni, csupán kettő-háromnál hagyva meg a 31 napot. Tehát: visszatérés az ősi 30 napos hónaphoz! Az egyiptomiak, az ősmagyarok és más ősi népek hónapjához! Nem elképzelhető? Ez ebben mind szerepe van a kéznek! Mint ahogy, azt hiszem, más tekintetben is még sokat mon-dhatna nekünk. Az egyes ujjak nevével s e nevek jelentéstartalmával, a hozzájuk kapcsolódó számok nyelvi és matematikai vallomásával. A *kettő*t érintettük, de csak éppen érintettük. Mennyit lehetne még mondani róla mint a *pár*, az összetartozás, és a *kettősség*, a széthúzás kifejezőjéről! És számkabalisztikai vonatkozásban. — Számrendszerünk alapja, az öt, különben kiegészült a másik kéz öt ujjával, és el-ültette tudatunkban a ma tízes rendszernek mondott rendező elvet, a tízesével való beosztást, csoportosítást, amely egyformán érvényesült a társadalomszervezés területén és a hadseregben. Ennek a szervezési formának nagy jelentősége volt történelmünk folyamán, mind a legutóbbi időkig, és van ma is a katonaságnál.

A másik dolog, ami még a kézhez kapcsolódik, maga a rovás, amely — mint láttuk — az ujjak vonalaiból indult ki. Különösen a nagyállattartás, a pásztor-kodás korában nőtt meg a fontossága, amikor a pásztorbot felért egy mai fő-könyvvel, a közös juhlegeltetés vonalán pedig a kétféle választható rováspálca az átvételi elismervénnyel és a termékrészesedés nyilvántartásával. Ami magát a szót, *ró*, *rov* szavunkat illeti, az új szótárunk szerint finnugor kori ősi örökség, meg-felelői föllelhetők az osztjában, votjában. Nekem az a feltevésem, és a fentiek alapján nem ok nélkül, hogy jóval korábbi eredetű, a *kéz* idejéből való. Vala-

mennyire hangutánzó is, mint annyi ősi szó, és magában hordja az *r*-t, az ártalmat, sérülést, irtást, kártevést kifejező szavaink (annyi meg annyi szó) szinte elengedhetetlen tartozékát. Ide vehetjük *ír* szavunkat is, mert eredetileg az sem jelentett mást, mint vésést, rovást. Amikor rovunk, kárt teszünk fában, kőben, belemarunk eszközünkkel. Ha a szónak ezt a régiségét vesszük és később betöltött szerepét, nincs mit csodálkoznunk azon, hogy átkerült számos szomszédos nép nyelvébe (német: *rabisch*, *rawisch*, *rosch*; szerb: *rovas*, *rabos*; román: *rávas*; szlovák: *rovas*; lengyel: *rovasz*), de azon már elgondolkozhatunk, hogy a görögben is ott van *rabaszt* formájában! Felcsíkbán a rovás *rabus*, *rebus* alakban található meg, a *rebus* a középkori Magyarországon adókirovást jelentett (ma is *kiróják* az adót!), és megvan a latinban is, *rébusz*, azaz rejtvény formájában, mint ahogy a rovás a hozzá nem értő számára valóban rejtvény. A runának is volt „rejtvény“ értelme. Még sokat lehetne beszélni erről, de azt hiszem, ennyi is jól mutatja, hogy e kifejezés időben és térben milyen messze vezet.

Igen, még sokat lehetne beszélni erről... ezekről. Váratlanul megnyíló szavakról, meglepő kapcsolódásairól, a már említett *úr* szavunk hallatlanul gazdag és messzemutató jelentéstartalmáról, a nyelvről, mely annyi titok mellett történelmi életünk legnagyobb titka. De beszélhetnénk ugyanakkor források vallomásáról is (örmény krónikák, Sahnámé), szavaink váratlan felbukkanásáról ott, ahol nem is sejtenők, a forgó keresztelről, istenek nevééről, trón- és méltóságnevekről, a régi Kelet hajdankori viszonyainak belejátszásáról későbbi történelmi életünkbe, a szumir és finnugor szálak egymást nem kizáró, hanem éppen egybefonódó találkozásáról, fel sem lehet sorolni, még mennyi mindenről. Nagyon sok észleletemet máris papírra vethettem volna, nem azért, hogy döntőbíróként lépjek fel bizonyos nyelvi, esetleg történelmi kérdésekben, hanem hogy eltöprengve ezeken, másokat is hasonló töprengésekre serkentsek, de nem akartam visszaélni a folyóirat vendéglátásával. Így is nagy teret foglaltam el belőle. Ez alkalommal megelégedtem annyival, amennyi a tárgyalt könyv érveinek megerősítéséhez föltétlenül szükséges volt. Lehet, egy másik tanulmányban vizsgálódásaim más eredményeit is az olvasók rendelkezésére bocsátom. Addig is köszönet a szerzőnek, hogy értékes könyvével legálább ezek elmondására alkalmat adott!

Kiss Jenő

Haszmann József: Fakupa